

УДК 159.923.2

СЕРДЮК Л. З.

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України (м. Київ)

ЖИТТЄВА ПЕРСПЕКТИВА У САМОДЕТЕРМІНАЦІЇ МОТИВАЦІЇ УЧІННЯ СТУДЕНТІВ В ІНТЕГРОВАНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті здійснено аналіз вираженості показників оцінки життєвої перспективи та смисложиттєвих орієнтацій на вибірці студентів, що навчаються в інтегрованому освітньому середовищі. Здійснено порівняльний аналіз отриманих даних у студентів з інвалідністю та у звичайних студентів.

Ключові слова: життєва перспектива, смисложиттєві орієнтації, ціннісні орієнтації, самореалізація, мотивація учіння, інтегроване освітнє середовище.

Сучасний етап розвитку психологічної науки характеризується актуалізацією постнекласичних підходів у дослідженнях, у яких особистість розглядається як активний самодетермінований суб'єкт, творець власного життя. Тому й акцент у підготовці фахівців зміщується з компетентнісного підходу на саморозвиток та самореалізацію особистості.

Професійна освіта стає для людини певною мірою гарантом майбутнього. Отже, характер зв'язку мотивації учіння особистості з життєвими цілями, перспективами, цінностями визначає і потенціал її руху у майбутньому, і задоволеність у теперішньому, і розкриває сутнісні сили самореалізації та психологічного благополуччя майбутніх фахівців.

Вивчення життєвої перспективи особистості є актуальною проблемою психології, проте водночас недостатньо дослідженою. Вивчаючи життєві плани, цілі, перспективи, як правило, мова йде про свідомі уявлення особистості про своє майбутнє. Найбільш прийнятним у психології є підхід до вивчення життєвих перспектив, пов'язаний із розвитком суб'єкта та становленням його особистості, де вирішальним чинником перетворення свого життя є активність та творчість особистості, а наявність і розвиненість життєвої стратегії є важливим показником того, наскільки людина є суб'єктом власного життя [1].

У формуванні життєвої перспективи важливе значення належить активності особистості у всіх проявах життя. Можливість суб'єктної регуляції життєдіяльності ґрунтується на виникненні і розвитку смислових утворень особистості, що дають свободу від наявної стимуляції і є основою її самодетермінації. Лінії становлення особистості і системи її смислової регуляції активності становлять органічну єдність [6], а розвиток смислової сфери виводить на вищий рівень розвитку її як суб'єкта життя, що характеризується якісно новим способом самоорганіза-

ції і саморегуляції [3].

Становлення особистості як суб'єкта життя пов'язують із формуванням життєвих планів, проблемою особистісного часу людини, [1; 4; 6; 9 та ін.] та установочних механізмів регуляції поведінки і діяльності [7], що охоплюють основні сфери життя і конкретизують його загальний зміст. Есі ці дослідження розкривають переважно змістовні сторони ціннісно-смислової регуляції життєдіяльності, її динамічні закономірності досліджені значно менше. До динамічних характеристик смислових утворень можна віднести напругу, що виникає при співвіднесенні екзистенціальних очікувань особистості й актуальної життєвої ситуації.

Виходячи з окреслених проблем, метою статті є виявлення впливу оцінки власної життєвої перспективи на мотивацію учіння студентів.

Розгляд проблеми мотиваційної детермінації учіння особистості в інтегрованому освітньому середовищі, яке можна розглядати як модель ціннісного середовища, відкриває можливості для вивчення організації мотиваційної системи як здорових студентів, яких прийнято вважати «нормою», так і студентів із соматичними захворюваннями та інвалідністю.

В емпіричному дослідженні нами використувались такі психодіагностичні методики: морфологічний тест життєвих цінностей [11]; методика «оцінювання п'ятирічних інтервалів» [4]; методика вивчення мотивації навчання у ВНЗ Т. І. Ільїної [10]; тест смисложиттєвих орієнтацій Дж. Крамбо, Л. Махоліка в адаптації Д. О. Леонтьєва [8]; тест-опитувальник вимірювання мотивації досягнення А. Мехрабіана у модифікації М. Ш. Магомед-Емінова [5]; тест-опитувальник вимірювання «Мотивація до успіху» Т. Елерса [10].

Отримані результати вивчення смисложиттєвих орієнтацій особистості студентів виділених нами груп, що становлять основу їх образу «Я», представлено у табл. 1.

Смисложиттєві орієнтації студентів інтегрованих груп

		Цілі у житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю – Я	Локус контролю – життя	Загальний показник осмисленості життя
Студенти з інвалідністю	\bar{X}	29,6	28,1	23,1	18,7	27,6	93,6
	Md	30,0	29,0	23,0	19,0	29,0	95,0
	Mo	33 ^a	30	24	16 ^a	25 ^a	98 ^a
	S _x	7,6	6,8	5,1	4,9	7,5	20,1
Здорові студенти	\bar{X}	30,8	30,7	24,5	21,7	30,3	112,9
	Md	30,0	32,0	25,0	22,0	31,0	109,1
	Mo	33	32	24	24	27	109
	S _x	7,7	6,1	4,1	5,1	6,8	27,1

Примітка: \bar{X} – середнє значення; Md – медіана; Mo – мода; S_x – стандартне відхилення; а – є декілька мод, вказана найменша

Аналізуючи наведені у таблиці дані, слід зазначити, що для більшості досліджуваних властиві високі показники (25-42) за шкалами методики, що характеризує їх як цілеспрямованих людей, які сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом, а прожиту частину життя вважають продуктивною та осмисленою. Ця частина вибірки володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей й уявлень про його смисл, має чітке переконання у тому, що людині властиво контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх.

Проте є частина досліджуваних, які мають низькі бали за шкалами цієї методики. «Цілі у житті», наявність або відсутність у житті досліджуваних цілей у майбутньому, які надають йому осмисленості, спрямованості і часової перспективи, низькі значення за шкалою мають 24 % студентів з інвалідністю та 17 % здорових студентів. За шкалою «процес життя», показники якої свідчать про інтерес до життя та його емоційну насиченість, низькі бали мають 9 % студентів з інвалідністю та 3,4 % здорових студентів, що означає, що ця частина студентів незадоволена своїм життям у теперішньому. За шкалою «результативність життя» або задоволеність самореалізацією низькі бали, які свідчать про незадоволеність прожитою частиною життя, мають 4,8 % студентів з інвалідністю та 4,1 % здорових студентів. У свої сили та здатність контролювати події власного життя не вірять 9,7 % студентів з інвалідністю та 2,7 % здорових студентів. Здатність керувати життям – низькі бали мають 11,7 % студентів з інвалідністю та 4,1 % здорових студентів, для яких характерне переконання у тому, що життя людини невіддільне

свідомому контролю, що свобода вибору є досить ілюзорною.

Загалом можна сказати, що життя сучасних студентів характеризується осмисленістю, наявністю цілей, планів на майбутнє, проте не завжди перспектива майбутнього підкріплена вірою у свої можливості. Не завжди можна спостерігати чітке співвіднесення цілей з майбутнім, емоційної насиченості – з теперішнім, задоволення – з досягнутим результатом, минулим. У функціональному аспекті можна виділити часові фактори, які двояко детермінують поведінку людини. Перший тип визначає регуляцію поведінки протягом короткого періоду часу, у конкретних ситуаціях діяльності, а другий тип визначає регуляцію поведінки протягом тривалого часу і пов'язаний з плануванням особистістю цілеспрямованих змін в собі та саморозвитку. Цей тип засновується на самопізнанні механізмів оволодіння своїми внутрішніми резервами, спрямований на самореалізацію.

Вивчення зв'язку між суб'єктивною тривалістю часу та різними характеристиками діяльності має давню історію та здобутки [12; 4]. Зміна свого психологічного віку виникає всякий раз, коли з різних причин людина незадоволена своїм хронологічним віком. Психологічний вік особистості залежить не лише від співвідношення минулого, теперішнього та майбутнього та від очікуваної тривалості життя, але й від локалізації особистого часового центру на осі хронологічного часу.

З огляду на розвиток особистості, ускладнений інвалідністю, для точки огляду свого життєвого шляху часова децентрація є практично очевидною. Проте, оскільки інвалідність (дефект), з одного боку, є мінус, слабкість, обмеження розви-

тку, а з іншого – він же і стимулює підвищений, посилений рух уперед; тому компенсація, як реакція особистості на дефект, дає початок новим процесам розвитку. Оскільки психологічний вік визначається, перш за все, часткою реалізованих подій та їх зв'язками у загальній структурі, він може бути змінений особистістю завдяки реконструкції цих зв'язків – перегляду перспективи, переосмисленню ролі минулих подій, їх впливу на теперішнє і майбутнє.

Для виявлення можливості регуляції свідомості та поведінки особистості через вивчення сприймання взаємозв'язку минулого, теперішнього і майбутнього у структурі психологічного часу нами використовувалася методика «Оцінка п'ятирічних інтервалів» [4], яка дала можливість виявити ряд особливостей у студентів з інвалідністю та у здорових студентів. Отримані результати наведено у табл. 2.

З наведених даних видно, що у студентів з інвалідністю показники очікуваної тривалості життя значно нижчі, ніж у здорових – у середньому на 21,6 років. Для них також характерний досить великий розкид даних.

Показник реалізованості у здорових студентів нижчий, що показує дещо більшу оцінку життєвих перспектив даними людьми, проте у студентів з інвалідністю цей показник усе ж знаходиться у межах норми. Оскільки показник реалізованості пов'язаний із задоволеністю життям, яка є одним з головних аспектів суб'єктивного благополуччя особистості, він є інтегральною оцінкою суб'єктом свого життя. Високі показники задоволеності життям свідчать про збереження особистістю самої себе, підкріплюють позицію залишатися незмінною, тому дуже високий рівень задоволеності життям не несе у собі розвивального потенціалу.

Виявлено, що психологічний вік людини, який є інтегральним показником ставлення людини до часу життя, у здорових студентів близь-

кий до хронологічного. У студентів-інвалідів цей показник дещо вищий, ніж у здорових, при цьому спостерігається великий розкид даних: лише у 40 % інвалідів психологічний вік адекватний хронологічному, у 27% знаходиться у межах 14 років, що може бути показником дуже нереалізованого творчого потенціалу або показником інфантильності, у 33 % – 28 років, а це може викликати песимістичність та збідність життєвих перспектив і може супроводжуватися вираженими споживацькими та гедоністичними орієнтаціями.

У цілому оцінки п'ятирічних інтервалів життя, їх рівень, що вказують на ставлення людини до свого теперішнього, минулого та майбутнього, свідчать про високу значущість студентських років у житті як здорових студентів, так і студентів з інвалідністю, незначна кількість 10-бальних оцінок свідчить про раціональне сприймання свого буття.

Результати кореляційного аналізу показників ціннісних та смисложиттєвих орієнтацій з мотиваційними показниками аналізувались на вибірках студентів з інвалідністю та здорових студентів. Отримані дані наведено у табл. 3 – 5.

Із даних таблиці 3 видно, що у студентів з інвалідністю мотиви «набуття знань» та «оволодіння професією», які є внутрішніми мотивами учіння пов'язані з цінностями «розвиток себе», «духовне задоволення», «креативність», «активні соціальні контакти», тобто з цінностями гуманістичного спрямування.

Мотив «отримання диплома» пов'язаний із цінностями «активні соціальні контакти», «власний престиж» та високе матеріальне становище». Усі показники цінностей пов'язані з «мотивацією успіху». Проте, як бачимо, відсутній зв'язок показників ціннісної сфери із «мотивацією досягнень», причому коефіцієнти кореляції мають від'ємний знак, але це, очевидно, пов'язано з тим, що рівень показників

Таблиця 2

Середні показники суб'єктивної оцінки життєвого шляху студентів

		Тривалість життя	Відчуття реалізованості	Психологічний вік	Реальний вік	Оцінки минулого	Оцінки теперішнього	Оцінки майбутнього	
Студенти інтегрованих груп	студенти з інвалідністю	\bar{X}	64,6	0,36	24,3	19,5	4,9	6,3	6,9
		S_x	16,4	0,08	4,5	2,5	1,9	1,6	1,8
	здорові студенти	\bar{X}	82,7	0,23	21,9	19,4	3,4	5,6	6,3
		S_x	9,7	0,06	2,1	2,3	1,2	1,2	1,6

Примітка: \bar{X} – середнє значення; S_x – стандартне відхилення.

«мотивації досягнень» низький і є показником мотиваційної тенденції – «уникнення невдач».

Дані, наведені у табл. 4, свідчать про наявність значущих зв'язків між мотивами «набуття знань» та «оволодіння професією», які відносяться до внутрішньої мотивації, з цінностями у сфері «навчання» та «освіта і професія». Щодо «мотиву успіху», то ці показники пов'язані з усіма сферами життя, що є цілком логічним.

Аналіз взаємозв'язків смисложиттєвих орієнтацій з мотиваційними показниками студентів з інвалідністю (таблиця 5) свідчить про те, що внутрішні мотиви – «набуття знань» та «оволодіння професією» – корелюють у різній

мірі вираженості з усіма показниками смисложиттєвих орієнтацій, найбільшою мірою – з показниками шкал «цілі у житті», «локус контролю – життя» та «загальна осмисленість життя».

Звертає на себе увагу той факт, що «мотив досягнення» пов'язаний досить сильним позитивним зв'язком із мотивом «отримання диплома», який відноситься до зовнішньодетермінованої мотивації.

У таблиці 3 наведені дані взаємозв'язків ціннісних орієнтацій та мотиваційних показників здорових студентів. Дані дещо відмінні від тих, що отримані на вибірці студентів з інвалідністю, зокрема мотив «набуття знань» не пов'язаний із

Таблиця 3

Взаємозв'язок показників ціннісних орієнтацій та мотивації студентів

Мотиви навчання	Життєві цінності							
	Розвиток себе	Духовне задоволення	Креативність	Активні соціальні контакти	Власний престиж	Досягнення	Високе матеріальне становище	Збереження індивідуальності
<i>студенти з інвалідністю</i>								
Набуття знань	0,46**	0,33**	0,24*	0,22*	0,27*	0,23*	-0,04	0,23*
Оволодіння професією	0,36**	0,38**	0,36**	0,32**	0,17	0,23	0,16	0,29**
Отримання диплома	-0,12	0,12	0,01	0,30**	0,49**	0,12	0,25*	0,06
Мотив успіху	0,35**	0,41**	0,33**	0,35**	0,38**	0,35**	0,22*	0,28**
Мотив досягнення	-0,15	-0,13	-0,18	-0,05	-0,05	-0,08	-0,11	-0,07
<i>здорові студенти</i>								
Набуття знань	0,27*	0,13	0,24*	0,25*	0,06	0,23*	-0,04	0,19
Оволодіння професією	0,37**	0,29*	0,25*	0,32*	0,19	0,22	-0,05	0,27*
Отримання диплома	-0,11	0,12	0,01	0,16	0,46**	0,12	0,32**	0,05
Мотив успіху	0,56**	0,56**	0,45**	0,45**	0,37*	0,46**	0,34*	0,48**
Мотив досягнення	-0,17	-0,13	-0,20	-0,04	-0,05	-0,07	-0,11	-0,07

Примітка: ** кореляція значима на рівні 0,001; * кореляція значима на рівні 0,05

Таблиця 4

Взаємозв'язок показників життєвих сфер та мотивації студентів з інвалідністю

Мотиви навчання	Життєві сфери					
	Навчання	Освіта і професія	Сім'я	Громадська активність	Захоплення	Фізична активність
<i>студенти з інвалідністю</i>						
Набуття знань	0,30**	0,36**	0,19	-0,03	0,17	0,03
Оволодіння професією	0,35**	0,29**	0,08	0,28*	0,25*	0,03
Отримання диплома	0,06	0,09	0,05	0,04	-0,01	0,19
Мотив успіху	0,35**	0,34**	0,29**	0,33**	0,36**	0,31*
Мотив досягнення	-0,13	-0,08	-0,09	-0,12	-0,18	-0,11
<i>здорові студенти</i>						
Набуття знань	0,27*	0,35**	0,15	-0,02	0,17	0,03
Оволодіння професією	0,35**	0,29**	0,07	0,24	0,26	0,03
Отримання диплома	0,06	0,09	0,04	0,04	-0,01	0,19
Мотив успіху	0,42**	0,45**	0,42**	0,48**	0,49**	0,31*
Мотив досягнення	-0,12	-0,08	-0,09	-0,12	-0,18	-0,11

Взаємозв'язок смисложиттєвих орієнтацій та мотивації студентів з інвалідністю

	Цілі у житті	Процес життя	Результативність життя	Локус контролю – „Я”	Локус контролю – життя	Загальний показник осмисленості життя	Мотив досягнення
<i>студенти з інвалідністю</i>							
Набуття знань	0,56**	0,16*	0,34**	0,26**	0,42**	0,47**	-0,17
Оволодіння професією	0,23**	0,23**	0,25**	0,34**	0,44**	0,44**	-0,17
Отримання диплома	0,09	0,34**	0,06	-0,07	0,06	0,35**	0,48**
Мотив успіху	0,23*	0,29**	0,15	0,19	0,27**	0,28**	0,24*
Мотив досягнення	-0,09	-0,13	-0,18*	-0,09	-0,05	-0,19*	1
<i>здорові студенти</i>							
Набуття знань	0,56**	0,16*	0,31**	0,22**	0,40**	0,36**	-0,15
Оволодіння професією	0,19*	0,23**	0,27**	0,31**	0,46**	0,44**	-0,22
Отримання диплома	0,19*	0,33**	0,11	-0,14	0,29**	0,35**	0,33**
Мотив успіху	0,35**	0,33**	0,12	0,34**	0,42**	0,18*	0,14
Мотив досягнення	-0,19	-0,16	-0,19*	-0,11	-0,05	-0,19*	1

Примітка: ** Кореляція значима на рівні 0.001; * Кореляція значима на рівні 0.05.

цінністю «духовне задоволення», дещо слабший зв'язок із цінністю «розвиток себе. Мотив «отримання диплома» не корелює з цінністю «активні соціальні контакти», як у студентів з інвалідністю.

Стосовно взаємозв'язків мотиваційних показників із ціннісними орієнтаціями у життєвих сферах, то дані, що характеризують вибірку здорових студентів (табл. 4), майже аналогічні отриманим на вибірці студентів з інвалідністю, за винятком величини деяких показників. На нашу думку, це цілком закономірно, оскільки вони живуть і навчаються в одному суспільстві.

Смисложиттєві орієнтації здорових студентів, як і студентів з інвалідністю, досить пов'язані з більшістю мотиваційних показників (табл. 5). Так, мотив «набуття знань» пов'язаний досить вираженим кореляційним зв'язком із такими смисложиттєвими орієнтаціями, як «цілі у житті», «результативність життя», «локус контролю – життя» та «загальний показник осмисленості життя». Мотив «оволодіння професією» корелює більшою мірою з показниками шкал «локус контролю – «Я»», «локус контролю – життя» та «загальним показником осмисленості життя». Мотив «отримання диплома» пов'язаний із «загальним показником осмисленості життя». «Мотив досягнення» у здорових студентів також пов'язаний позитивним зв'язком із мотивом «отримання диплома».

Проведений аналіз переконливо свідчить про досить сильно виражений взаємозв'язок показників мотиваційної сфери студентів із показниками ціннісно-сислового блоку. Як відомо, уні-

версальна модель регуляторного процесу, крім ланок цілепокладання та планування, включає також процеси оцінювання результатів і корекції, які значною мірою забезпечуються особистісним рівнем опосередкування – особистісними якостями та властивостями, очікуваннями, домаганнями та ставленнями особистості.

Аналіз отриманих результатів виконаного дослідження свідчить про необхідність розвитку адекватної оцінки студентами власної життєвої перспективи у процесі навчання у ВНЗ. Відповідно, освіта повинна бути спрямованою, у тому числі, і на розв'язання таких завдань, як розвиток ініціативи, відповідальності, відчуття часу, цілісності життєвого шляху, життєвої перспективи, що дозволить студентам бути активним суб'єктом професійного та особистісного становлення, саморозвитку і самореалізації.

Виявлено, що, як для здорових студентів, так і для студентів з інвалідністю, особливої значущості набувають особистісні ресурси, оскільки саме вони є джерелом запасу стійкості, з одного боку, і потенціалом розвитку, з іншого. Професійне майбутнє, яке людина уявляє як потенційно можливе, виконує функції суб'єктивної регуляції і впливає на життєві вибори, вчинки та діяльність людини, на вектор її особистісного та професійного розвитку.

Зважаючи на загальну сформованість цінностей студентів у сфері освіти і навчання, слід звернути увагу на пропаганду в освітньому середовищі цінностей саморозвитку у цілях формування його як середовища розвивального типу.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
2. Анцыферова Л. И. Способность личности к преодолению деформаций своего развития / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. — 1999. — Т. 20. — № 1. — С. 6—19.
3. Брушлинский А. В. Проблема субъекта в психологической науке / А. В. Брушлинский // Психол. журн. — 1991. — Т. 12. — № 6. — С. 3—10.
4. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. — К., 1984. — 256 с.
5. Диагностика социально-психологической адаптации (К. Роджерс, Р. Даймонд) / [Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов и др.] // Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. — М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. — С. 193—197.
6. Карпинский, К. В. Человек как субъект жизни / К. В. Карпинский. — Гродно : ГрГУ, К21, 2002. — 380 с.
7. Леонтьев Д. А. Личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ / Под общ. ред. Б. С. Братуся, Д. А. Леонтьева. — М. : Смысл, 2002. — Вып. 1. — С. 56—65.
8. Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. — М. : Смысл, 1992. — 16 с.
9. Логинова Н. А. Жизненный путь как проблема психологии / Н. А. Логинова // Вопросы психологии. — 1985. — № 1. — С. 103—108.
10. Практическая психодиагностика : методики и тесты : учебное пособие / редактор-составитель Д. Я. Райгородский. — Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. — 672 с.
11. Сопов, В. Ф. Морфологический тест жизненных ценностей / В. Ф. Сопов Л. В. Карпушина // Прикладная психология. — 2001. — № 4. — 56 с.
12. Фресс П. Восприятие и оценка времени / П. Фресс // Экспериментальная психология / Под ред. П. Фресс, Ж. Пиаже. — М. : Прогресс, 1978. — С. 88—130.

СЕРДЮК Л. З.**ЖИЗНЕННАЯ ПЕРСПЕКТИВА В САМОДЕТЕРМИНАЦИИ МОТИВАЦИИ ОБУЧЕНИЯ
СТУДЕНТОВ В ИНТЕГРОВАННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ**

В статье сделан анализ показателей оценки жизненной перспективы и смысложизненных ориентаций на выборке студентов, которые учатся в интегрированной образовательной среде. Проведен сравнительный анализ полученных данных у студентов с инвалидностью и у обычных студентов.

Ключевые слова: жизненная перспектива, смысложизненные ориентации, ценностные ориентации, самореализация, мотивация учения, интегрированная образовательная среда.

SERDUK L. Z.**LIFE PROSPECTS OF SELF-MOTIVATION IN THE TRAINING
OF STUDENTS IN INTEGRATED EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

The paper analyzes life perspective indexes and life purpose orientations to sample students enrolled into an integrated learning environment. A comparative analysis of the data on students with disabilities and healthy students was performed.

Keywords: life prospects, life purpose orientations, value orientation, self-fulfillment, academic motivation, integrated learning environment.

Стаття надійшла до редколегії 11. 09. 2013 року.